

JASNA HADŽIMEJLIĆ

OPIS SEMANTIČKOG MODELA TOPONIMA

0.1. Prihvatanje rješavanja ovog ambicioznog, u naslovu naznačenog problema ne podrazumijeva i njegovo potpuno elaboriranje, i to iz dva razloga.

0.1.1. Prvi je sadržan u činjenici da su se naučnici veoma malo bavili semantikom u okviru toponomastičkih izučavanja (ovdje se, dakako, isključuje etimologija), pa je razumljivo što u ovom značajnom segmentu onomastike izostaju teorijska polazišta, te elementarna pojmovna i terminološka aparatura.¹ Vođenje računa o toj okolnosti odredilo je potrebu preciziranja neophodnog instrumentarija u okvirima rješavanja ovdje pokrenutih pitanja.²

0.1.2. Drugi razlog što interpretaciju treba svesti na ograničen izbor zapaženih fenomena proizilazi iz opšte kompleksnosti same prirode plana sadržaja, odnosno iz semantički aporematskih naslaga kod toponima — svojstva koje zahtijeva sveobuhvatnije proučavanje od predviđenog.

0.2. Mogući pristup unutrašnjoj strani toponima, primijenjen u ovom probnom radu, polazi od dvije specifičnosti koje odvajaju proprij od svih drugih jezičkih znakova, pa samim tim uslovljavaju drugačija stajališta od uobičajenih i posebne kriterije u razmatranju.

0.2.1. Jedna od njih — proističući iz »okamenjene« forme naziva sa semantičkim potencijalom jedinstveno »zakočenim« u tu formu — umnogome pojednostavljuje uobičajene postupke u tumačenju unutrašnjeg plana. To se postiže, prije svega, isključivanjem aspekata, skoro obavezno prisutnih u svakom drugom posmatranju semantičkog nivoa, koji prate kontekstualne, tj. komunikacijske značenjske mutacije.

¹ U najvećem broju poznatih pristupa unutrašnjem planu proprija ispitivanje se ograničava na klasifikaciju koja najčešće uključuje samo osnovno značenje riječi iz toponima. Up. npr. kratak pregled semantičkih klasifikacija u studiji D. Vujičića, *Hidronimi u lijevom slivu Drine*, Djela ANUBiH, LVIII, Sarajevo 1982, 191—195.

² Pristup predviđen za ovo istraživanje nije zasnovan na nekoj konkretnoj koncepciji; on je vremenom izgrađen na dostupnim iskustvima lingvistike u oblasti semasiologije. Pored toga, toponomastički termini za koje se ne daju obrazloženja korišteni su u značenju što ga nalazimo u *Основен систем и терминологија на словенската ономастика*, Скопје 1983. и Н. В. Подольская *Словарь русской ономастической терминологии*, Академия наук СССР, Москва 1978.

0.2.2. Bitna karakteristika, uočljiva pri seciranju semantičke strukture toponima, a postavljena ovdje kao ishodišni stav, odnosi se na procjenu da je potrebno razdvojiti ono što jezičke jedinice u sastavu toponima nose izvan onimijskog polja od onoga što predstavlja temeljnu podlogu semantičkog modela toponima.³

1.1. Radi se zapravo o tome da je neophodno razlikovati značenjske mogućnosti iz *pretprijajalnog semantičkog strukturiranja* i neponovljive proprijalne kombinacije semantema kojima se ostvaruje smisao relevantan u onomastičkoj obradi.

Uporedimo, na primjer, sav spektar konkretnih i apstraktnih značenja apelativa *zub* prema jedinstvenom smislu u nazivu *Zub*.⁴ Poznato je da antropomorfní elementi iz ovakvih proprija čine sistem metafora u toponimiji, čak sa univerzalnim onomastičkim značajkama.⁵ Zatim, samo je jedna od asocijacija koja se uz sintagmu *crvena rijeka* uopšte može vezati bila motivom nominacije određenog toponima *Crvenā rijeka*.⁶ U ovakvim sintagmama već oformljeni lingvistički elementi kao korespondenti realnosti dobivaju važnost na semantičkom planu proprija.

Iako možda brojem nedovoljni, egzemplificirani primjeri pokazuju da istaknute leksičko-semantičke relacije nisu bitne za utvrđivanje apstraktne prirode i karaktera semantičkog modela toponima, ali su od važnosti pri preciziranju varijacija unutar tog modela.

1.5. Pretpostavlja se, dakle, da je u tretmanu *proprijalnog semantičkog strukturiranja* moguće ponirati do granice na kojoj bi se dao opisati *opšti toposemantički model*, prihvatljiv i sveobuhvatan za sve toponime bez obzira na njihov leksičko-semantički i čisto formalni nivo.

1.3. *Realizacija opšteg toposemantičkog modela* zavisi od osobina demotata koje su motivisale nominaciju svakog posebnog toponima, a očituje se u leksičko-semantičkom potencijalu tog toponima.⁷ Ove dvije kombinabilne komponente zajednički preferiraju ograničen broj različitih semantičkih okosnica za uobličavanje isto tolikog broja varijanata opšteg modela.

³ V. o tome npr. P. Šimunović, *Problemi u jugoslavenskoj onomastici*, Prva jugoslovenska onomastička konferencija, Titograd 1976, 196. Uz to, naznačenu vrstu razdvajanja trpe samo »prozirni« nazivi, dok je za one »neprozirne« neophodna intervencija etimologije kako bi i oni bili podvrgnuti ovakvoj analizi. To je jedan od razloga što se ovdje iznesena razmišljanja temelje mahom na mikrotoponimijskoj građi.

⁴ To je toponomastička metafora kojom se imenuje izbočen dio reljefa. Primjer je preuzet od V. Mihajlovića, *Anatomska leksika u srpskohrvatskoj onomastici i geografskoj terminologiji*, Zbornik za filologiju i lingvistiku XIII/2, Novi Sad, 1970, 29.

⁵ V. Mihajlović, n. d., 7 i 29.

⁶ Riječ je o pritoci Križevice — lijeve pritoke Drine. »Voda u njenom koritu izgleda posve crvena od taloga što se nakupio u koritu« (D. Vujić, n. d, 126 i 127).

⁷ Ovdje izostavljamo važan momenat za realizaciju toponima, uočljiv samo kada se nazivi posmatraju kao dio toposistema. Tada se, naime, u obzir uzima i organiziranost naziva u regiji. V. P. Šimunović, *Toponimija otoka Brača*, Brački zbornik 10, Supetar 1972, 148.

1.4. Sve dosad izloženo bilo je potrebno da bismo pokazali kako se u domenu proprijalne semantike kristališu dva nivoa koja se konstituišu po posebnim načelima; predstavljanje tih načela i karakterističnih momenata u semantičkom modeliranju biće predmet ove analize.

2.1. Pri opisu opšteg toposemantičkog modela neophodno je imati u vidu dvije nocije koje u krajnjem, kako će se vidjeti, predstavljaju same konstituente modela. S jedne strane, predodžba o tome šta je imenovani geografski objekat spoznaje se *postupkom identifikacije*, koji pojmovno, u odnosu na stvarnost, prema prirodnim svojstvima poistovećuje svaki denotat sa klasom objekata kojoj pripada. S druge strane, momenat po kome se identifikovani objekat izrazito odlikuje i izdvaja iz klase objekata, druga je nocija do koje se dolazi *postupkom diferencijacije* prema samoj identifikaciji, tj. prema svim istovrsnim objektima.⁸

2.2. Ovim postupcima je izvršena *individualizacija* denotata, kako bi se jednom riječju mogao predstaviti proces modeliranja apstraktne semantičke strukture onima. Tako uobličen model, kako se već dalo naslutiti, binarnog je karaktera — sastavljen iz dva člana koja inheriraju onome što se dešava u toku modeliranja unutrašnjeg plana, pa se tako i nazivaju: *identifikator* i *diferencijator*.⁹

2.3. Ponašanje konstitutivnih semantičkih elemenata u opštem modelu — $S=I+d$, kako se on simbolima može predočiti, ukazuje na sljedeće osobitosti.

2.3.1. *Identifikator* se shvata kao bazični konstituent, odnosno prirodom denotata unaprijed zadan elemenat kojim se uspostavlja odnos prema pojavnom svijetu. Naime, ovaj član nikada ne može biti proizvoljan — njegov izbor zavisi jedino od entiteta imenovanog geografskog objekta, a ni u kom slučaju od nekog posebnog izbora samog nominatora.

2.3.2. Za razliku od prvoga, drugi član modela — *diferencijator*, dolazi uvijek naknadno, kao dopuna identifikacijskoj predstavi tog objekta. Pošto se tek tad uspostavlja potpuna toponomastička slika denotata (pravi toponim se oblikuje tek uz njegovo prisustvo), smatra se da je ovaj semantički konstituent tipičan toponomastički. Dok su za izbor identifikatora postavljena stroga ograničenja, pri izboru diferencijatora nema uopšte takvih ograda; ovdje važnu ulogu ima upravo mogućnost selekcije jednog od velikog broja mogućih diferencijalnih svojstava, pri čemu nije zanemarljiv odnos nominatora, nerijetko i njegov emotivni stav, zatim položaj sa koga se denotat posmatra i sl.¹⁰

⁸ *Identifikacija* i *diferencijacija*, kao termini za izučavanje semantičkog plana, često se koriste i u onomastici. Up. npr. P. Šimunović, *Toponimija* ..., 148.

⁹ Najbliže ovdje postavljenom stanovištu navedeni termini su obrazloženi u članku V. Putanec, *Osnovne idionimne teorije i odnos idionima i koinonima*, Rasprave Zavoda za jezik 4—5, Zagreb 1979, 215 i 216.

¹⁰ Ove osobine su i ranije primjećivane, ali su posmatrane u odnosu na toponim uopšte.

3.1. *Individualizacija* toponima dovršava se činom nominacije, kada se konkretna zvukovna supstanca, proizašla iz otjelotvorenja prikazanih semantičkih konstituenata, definitivno poveže sa jednim denotatom. Od interesa je podvući da se u toj finalizaciji apstraktni toposemantički model ne realizuje uvijek u prikazanim idealnim odnosima. Načini različitog realizovanja, zapravo transponovanja članova modela sa apstraktnog na leksičko-semantički nivo mogu se ustanoviti na osnovu zasebnih kriterija. Utvrđuje se u stvari *prisustvo/odsustvo* članova modela u njegovim formalno-semantičkim varijantama.

3.1.1. *Kompatibilnost/inkompatibilnost* predodžbe osnovnog apelativa iz leksičkog sastava toponima sa apstraktnom predodžbom o identitetu geografskog objekta kriterij je za utvrđivanje *prisustva/odsustva identifikatora* u verzijama opšteg modela.

3.1.2. *Markiranost/nemarkiranost* pomenute identifikacijske predodžbe nekim osobitim, dodatnim svojstvom upućuje na *prisustvo/odsustvo diferencijatora* u varijantama modela.

3.1.3. Na osnovu iznesenih kriterija dolazi se do sljedećih varijanti u odnosu na opšti toposemantički model:

- (1) varijanta sa kompatibilnom nemarkiranom predodžbom denotata;
- (2) varijanta sa kompatibilnom i markiranom predodžbom;
- (3) varijanta sa inkompatibilnom, ali markiranom predodžbom.

3.2. Uz obrazloženje različitog opredmećivanja i kombinovanja opredmećenih članova modela u već istaknutim diferenciranim varijantama, pažnja će se nadalje usmjeriti naročito na isticanje delimitirajućih karakteristika ovih varijanata u njihovim međusobnim odnosima.

3.2.1. Varijanta sa kompatibilnom nemarkiranom predstavom, koja bi se mogla prikazati simbolima: $S_1 = I + \emptyset$, sadrži ova obilježja.

Kompatibilnost je zapravo prepoznavanje pripadnosti denotata klasi objekata; postiže se *direktnim načinom toponimizacije* onog apelativa ili geografskog termina koji tu klasu objekata imenuje i izvan proprijalne upotrebe, što bi se moglo predstaviti transformacijom: *apelativ* ($\rightarrow$ *geografski termin*) $\rightarrow$ *toponim* ($=$ *apelativ/geografski termin* $+ \emptyset$).¹¹ Semantički modeli s dvije strane ove relacije obavezno su različiti, ali ipak ostaje činjenica da je njihova značenjska podloga ista — identifikacijski podatak: imanentno svojstvo denotata prepoznatljivo u definiciji termina, ostaje nepromijenjen na cijelom prikazanom putu.

Izravno transponovan *I* položaj proprijalizovan prikazanim načinom predstavlja najelementarniji toponomastički postupak, koji sam po sebi ne implicira nerazvijenu semantičku strukturu. Potpunu sliku elementarnosti koju ostavlja ova varijanta modela dobićemo tek kada se ispita uloga nemarkirane predstave denotata, odnosno praznog mjesta diferencijatora: $d = \emptyset$.

¹¹ *Način onimizacije* je sretan kao toponomastički postupak u tumačenju semantičke strane toponima (up. npr. M. Moguš, *Hidronimijski ojkonomi*, Četrti jugoslavanska onomastična konferenca, Ljubljana 1981, 136), no nije primjenjivan na transponovanje u kojem je ovdje riječ.

Odsustvo razlikovne markacije u ovoj varijanti čini da se sav semantički naboj toponima prebacuje na poziciju *I*, čime se samo pojačava doza identifikacije.

Kako je napomenuto, onomastička funkcija nije samo pukla identifikacija već potpuna individualizacija denotata, pa stoga ovakav semantički obrazac i ne možemo smatrati svojstveno toponomastičkim. Tu tvrdnju potkrepljuje i činjenica da ovakvi toponimi — u stvari geografski termini u proprijalnoj službi: *Pòtok*, *Pòl'e*, *Plòča*, *Brìjeg* itd.¹² — nastaju kao polazni tipovi toponima u svakom toponomastikonu, ali najčešće ne traju dugo zbog mogućnosti homonimnog konflikta sa terminima.¹³

3.2.2. Najidealnije ovaploćene odnose inicijalnog modela, sa kompatibilnom markiranom predodžbom denotata, izražene simboličkim zapisom: $S_2 = I + d$, u drugoj njegovoj varijanti, karakterizira nekoliko važnih momenata.

Kriterij za otkrivanje identiteta identifikatora i dalje je *način proprijalizacije*, i ovdje izveden *direktnim* ulaskom u onimijsko polje apelativa ili geografskog termina koji zbog kompatibilnosti denotira isto što i izvan proprijalne upotrebe. Pošto takav identifikator, kako je već naglašeno, i ne smatramo pravim toponomastičkim konstituentom, očigledno je da tek pri utvrđivanju obilježja diferencijatora dolazimo do onomastičkih odlika ovog modela.

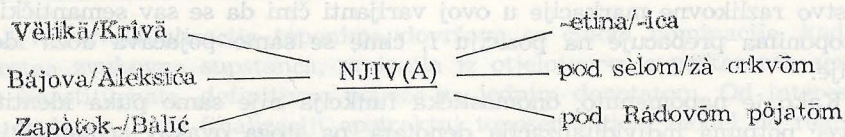
Kao što je postirano za apstraktni nivo unutrašnjeg plana, diferencijator i u svojoj realizaciji stoji u istom odnosu prema identifikatoru, nudeći dopunu predstavi o jednom (ili čak više) svojstvu vezanom za samu prirodu denotata, ili, pak, svojstvu koje referiše o različitim relacijama denotata sa okolnim imenovanim ili meimenovanim objektima. Međutim, u odnosu na prethodnu varijantu, markirana predstava kao nezavisna semantička komponenta u ovom modelu donosi i novi potencijal: *novu semantičku konstantu* — često bogat toponomastički sadržaj diferencijatora koji utiče na sužavanje denotacije, odnosno potiskivanje važnosti eksplikacije identifikacije do tog stepena da *I* postaje neobilježen, a *d* obilježen član varijante modela — čije je definisanje naročito bitno za analizu semantičkih tipova koji se generiraju ovom varijantom (o njima će biti riječi u nastavku istraživanja započelih ovim radom).

Ovdje preostaje još napomena da u statusu diferencijatora mogu stajati različita formalna sredstva: sufiks, pridjev, prijedložno-padežna konstrukcija, ili posebna sintagma sa većinom ovih elemenata. Data samo kao primjer, predočena shema može poslužiti za uvid u moguće realizacije — formalne, ali ne i semantičke.¹⁴

¹² Ovi i svi drugi primjeri koji slijede prikupljeni su u Ljubomiru (Hercegovina). Up. M. Ćurić, *Onomastika Ljubomira*. Onomatološki prilozi VI, Beograd 1985. *Pòtok* = »ime potoka koji nastaje od Londže i Marevića vrela« u selu Podvori (235), *Pòl'e* = polje u mjestu Domaševo (305), *Plòča* = zaravnjena stijena« u selu Ugarci (268), *Brìjeg* = »uzvišenje u selu« Ždrijelovići (285).

¹³ P. Šimunović, *Toponimija* ..., 148.

¹⁴ M. Ćurić. n. d, 234, 246, 267, 278, 288, 304, 328, 361, 372, 382.

Mada se najčešće vezuje samo po jedan od predstavljenih formalnih određenja, nije nevjerovatno da i veći broj elemenata uđe u sastav naziva, kao u hipotetičkom primjeru: *Velika Bajova njiva pod Radovom pojatom*.¹⁵ Pitanje šta u ovakvim formalnim obrascima svrstati pod *I* a šta pod *d* nije predviđeno za rješavanje u ovoj obradi, ali ipak nije naodmet napomenuti da se semantička okosnica ovakvih i sličnih proprija podrazumijeva u minimumu podataka: identifikacijskom — *njiva* i diferencijacijskom — *pod ...*, koji se konsultuju pri određivanju semantičke varijante toponima.¹⁶

3.3.3. Jedina varijanta sa neiskazanim identifikatorom, tj. sa inkompatibilnom, ali markiranom predodžbom denotata — u simboličkom predstavljanju: $S_3 = \emptyset + d$ — ima u odnosu na dva prethodna modela niz razlikovnih osobina od kojih se izdvajaju sljedeće.

U ovaploćenim odnosima $\emptyset + d$ nema semanteme simetrične sa slikom identifikatora kakvu sadrže varijante S_1 i S_2 . To se, konzekventno dosadašnjem postupku, utvrđuje preko načina toponimizacije, koji je ovdje izvršen indirektnim putem. Toponimizacija se zapravo izvodi uz pomoć semantičkog posrednika (oznaka je *P*) koji zaobilazi izravno transponovanje direktnog apelativa/geografskog termina (iz prethodnih obrazaca) u proprijalnu sferu ovog modela, a to se i vidi iz relacije: (apelativ/geografski termin) = identifikacijski podatak $\rightarrow P \rightarrow \emptyset$ = identifikator.¹⁷

U sastavu ovih proprija učestvuju, dakle, jedinice smislaono inkompatibilne sa nocijom o identitetu objekta, iz čega proizilazi da kod njih sve formalne pozicije semantički pokriva jedino vrijednost diferencijatora, što je dopustivo zbog već utvrđene osobito toponomastičke funkcije *d*. Iako je osnovna odlika ovog konstituenta istovetna kao u prethodnoj verziji modela, obavezno bogata slika o nekom od realnih mogućih svojstava (ovdje neidentifikovanog) objekta, razlika koja slijedi iz samih odnosa u modelu nije zanemarljiva. Riječ je o tome da *d* više nema ulogu konotacijskog dopunjivača identifikacijskom značenju, jer je za takvu rolu potreban iskazan *I*. Stoga on više nije

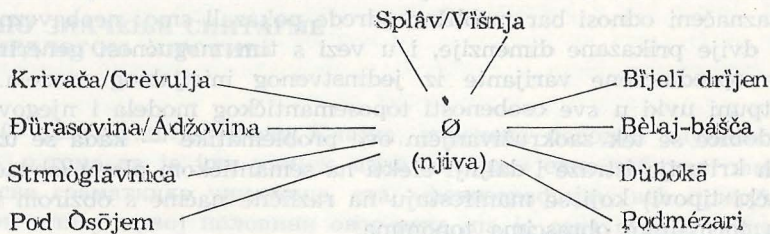
¹⁵ Up. npr. manje složene formacije, kao: *Dùgī dō do tròmedē ù Vidūši, Srēdnjā šēverova dōlina* i sl. (M. Čurić, n. d, 300 i 360), naročito karakteristične za mikrotoponomastikone.

¹⁶ Atribut *velika* je diferencijator već markiranom identifikatoru *njiva*, s tim što je sad cijela sintagma *velika Bajova njiva* identifikator za diferencijalnu oznaku *pod Radovom pojatom*, koja u svom sastavu također može imati već oformljen proprij.

¹⁷ Up. M. Moguš, n. d, 136. i napomenu br. 11.

samo obilježen član modela već je jedini odgovoran za sve daljnje konsekvence na formalno-semantičkom planu.¹⁸

Iako je iskazivanje diferencijatora na formalnom planu zaseban problem čije se rješavanje zasad odgađa, izdvajanje nekih naznaka o tome može biti od koristi za shvatanje dosadašnjih pretpostavki i rješenja. Formalizovanje se postiže sa znatno više sredstava nego u prethodnoj skupini, što pokazuje i ova shema.¹⁹

Od poznatih formi diferencijatora prisutni su jedino pridjev i prijedložno-padežna konstrukcija; nedostaju prisvojni pridjevi od antroponima i sufiksi; inovacije su: imenica bez sufiksa, imenica oformljena sufiksom, prefiksom (ili prefiksom-sufiksom), dvije imenice u jukstapoziciji, složenica i cijela atributska sintagma.

Iz svega što je rečeno o ovoj varijanti modela slijedi da je sva unutrašnja potencija sa opšteg plana svedena i sabijena u diferencijatoru. Međutim, ako krenemo od pretpostavke da ovaj član ne može postojati bez kontakta sa identifikatorom, nameće se pitanje šta se sa *I* podatkom desilo u procesu konstituisanja semantičkog modela ovakvih naziva. Na osnovu dosadašnjeg posmatranja kristalisala se mogućnost da je identifikator: a) elidiran u vanjskoj strukturi — izostavljen je, ali se podrazumijeva, kao npr. Dùbokā (*njiva*), (*njiva*) Pod Ôsôjem; b) kondenzovan formalno-semantičkim sredstvima, tj. potisnut u formalno proširenje, kao u pr. Adžova *njiva* > Adžovača, Kriva *njiva* > Krivača; c) kondenzovan isključivo semantičkim sredstvima, a naslućuje se u metaforičnim ili metonimijskim karakteristikama naziva, npr. Strmòglâvnica (*njiva* na strmoj strani), Višnja (*njiva* na kojoj je ili uz koju je stablo višnje).²⁰

¹⁸ Misli se na različite semantičke tipove kao i u prethodnoj varijanti, o kojima se, međutim, ovom prilikom neće raspravljati.

¹⁹ M. Čurić, n. d., 231, 234, 279, 287, 293, 300, 301, 306, 324, 363, 373. Ovdje bi trebalo dodati i to da se u ovim pregledima nije išlo za iscrpnim predstavljanjem formalnih sredstava jer to i nije bio predmet ove analize.

²⁰ Karakteristike ovih denotata su samo pretpostavljene — uz njih nisu date smjernice za slična vezivanje.

4. I na kraju, nije naodmet podvući ocjenu o isključivo oglednom karakteru ovoga rada, i to zbog toga što ostaje neizvjesnost u pogledu dovoljnosti primijenjenog instrumentarija kojim se održava integralnim kontekst sa ovako odabranom (neovjerenom) koncepcijom. Eventualni propusti su mogli biti ublaženi ograničenim zahvatima u problematiku, kako su i postavljani u toku rada. Da svedemo. Izvršena analiza dvije različite dimenzije na planu sadržaja toponima — jedne opšte i apstraktne i druge konkretizovane u formalno-semantičkoj realizaciji — usmjeravana je na osvjetljavanje samo nekih momenata u okviru kompleksnih semantičkih relacija. Nastojanjem da se naznačeni odnosi bar približno odrede pokazali smo: neobaveznu podudarnost dvije prikazane dimenzije, i u vezi s tim mogućnost generiranja tri različite opredmećene varijante iz jedinstvenog inicijalnog modela. Međutim, potpuni uvid u sve osobenosti toposemantičkog modela i njegovih varijanata dobiće se tek zaokruživanjem ove problematike — kada se uz pomoć dodatnih kriterija istraže i daljnji efekti na semantičkom planu (shvaćeni kao semantički tipovi) koji se manifestuju na različite načine s obzirom na varijetete u formalnim obrascima toponima.

A DESCRIPTION OF SEMANTIC MODEL OF TOPONYM

Summary

In the field of proprietary semantics two levels are singled out. They are constituted after separate principles. Presenting of these principles and characteristic moments in the semantic modelling is the subject to analysis in this experimental paper.

The analysis of two dimensions at the level of toponym's contents has been carried out — one has been general and abstract, and the other concrete in its formal semantic realisation. An optional sameness of two dimensions under scrutiny has been shown in the paper, and, in relation to it, a possibility of generating of three different variants from the single initial model.